

Vooruit met het verleden: de Erfgoed Deal

Ook voor terreinbeheerders een interessante ontwikkeling

In 2019 hebben dertien partijen, waaronder de ministeries van OCW (als trekker) en LNV, de Erfgoed Deal ondertekend. Ook de grote terreinbeherende organisaties Staatsbosbeheer, Natuurmonumenten en LandschappenNL tekenden mee. Met de deal willen de partijen aantonen dat de inzet van erfgoed bij de aanpak van de grote transitieopgaven van ons land meerwaarde heeft. Dit gebeurt door innovatieve projecten, onder meer voor natuur en landschap, in de uitvoering financieel stevig te ondersteunen. Landschap, natuur en erfgoed zijn in veel gevallen twee zijden van dezelfde medaille.

— Edwin Raap & Jephtha Dullaart
(Programmabureau Erfgoed Deal)

> Dat in ons land de komende decennia grote veranderingen op stapel staan mag bekend worden verondersteld. Er gaat geen dag voorbij of er verschijnt nieuws over een duurzame samenleving met kringlooplandbouw en een klimaatrobuuste inrichting van het landschap. Vaststaat dat al deze ontwikkelingen het uiterlijk van ons land en daarmee het landschap zullen veranderen. Ook bos en natuur zullen een ander aanzien krijgen. Zo moet er 10 procent meer bos aangeplant gaan worden en kan er in en om natuurgebieden bijvoorbeeld ruimte gemaakt worden voor waterretentie. De aanleg van zonneparken en windturbines zal ook visueel impact hebben op bos en natuur. Vanuit het nieuwe ministerie voor Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO, minister De Jonge) is een ambitieus document verschenen over hoe al die opgaven in samenhang met elkaar moeten worden gebracht, waarbij het er ook nog eens mooi uit moet komen te zien. Want regie is nodig, om te voorkomen dat we later met zijn allen tot de conclusie komen

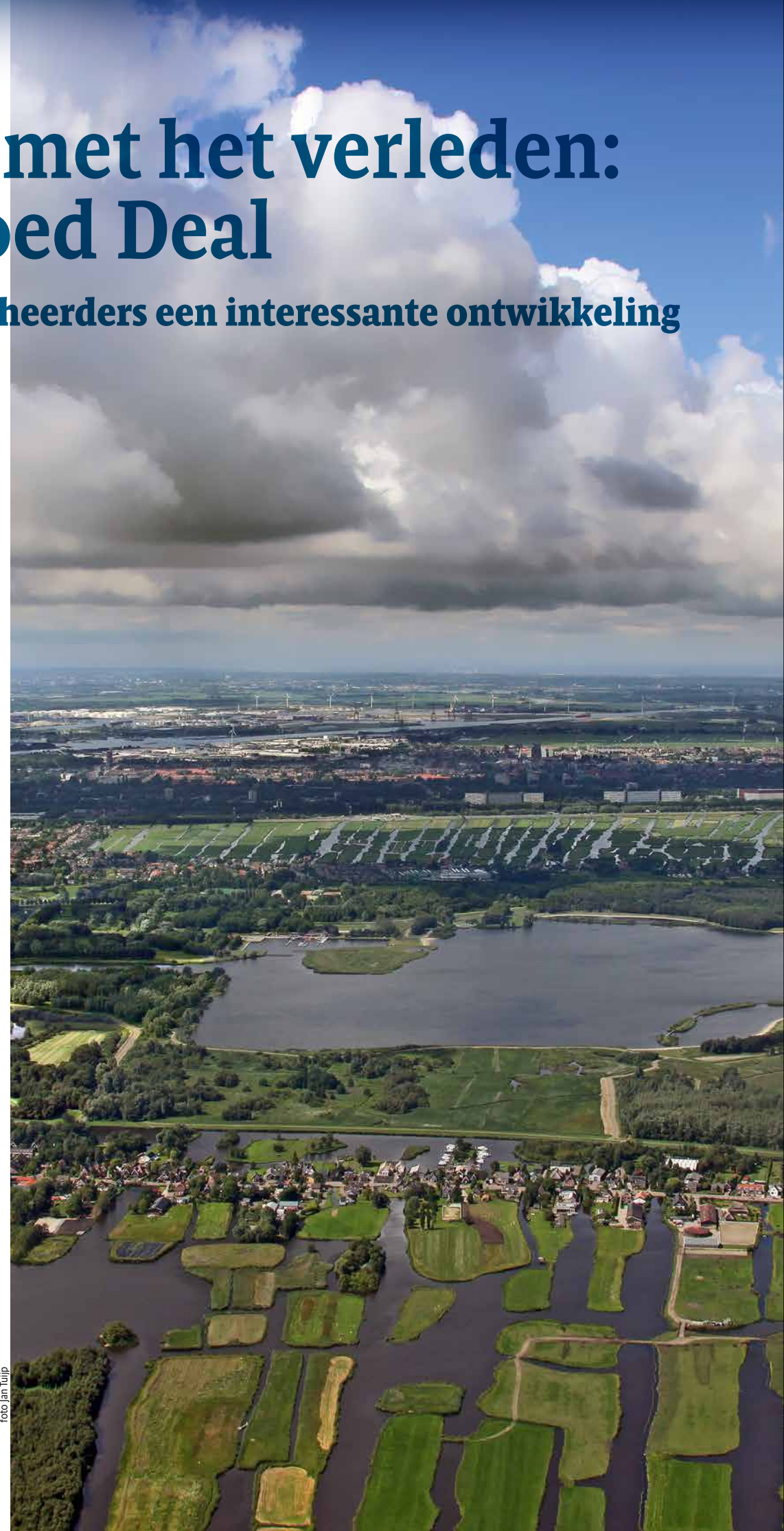

foto Jan Tuijp

< Amsterdam wetlands.

foto Gemeente Sittard-Geleen

Stadspark Sittard.

“dat zoals Nederland er nu uitziet, niet hetgeen is wat we hadden besteld”, om landschapsarchitect Adriaan Geuze te parafraseren. Het programma Mooi Nederland moet hier vorm aan geven, als een van de 22(!) rijksprogramma's die VRO onderscheidt. Het Nationaal Programma Landelijk Gebied (NPLG) is een van de andere voorbeelden. Dergelijke geluiden over ruimtelijke kwaliteit zijn uiteraard niet nieuw. Zo verscheen in 2019 de Nationale Omgevingsvisie (NOVI), waarin dit voornemen ook al stond. Ook de Erfgoed Deal kun je zien als een uitwerking van het voornemen om tot meer ruimtelijke kwaliteit te komen. Deals vanuit het Rijk zijn de laatste jaren populair. Green Deal, Regiodeal en Woondeal zijn andere voorbeelden. Kern ervan is dat tussen Rijk en medeoverheden er inhoudelijke én financiële afspraken worden gemaakt op een beleidsterrein, die door of onder regie van de medeoverheid worden uitgevoerd. De Erfgoed Deal kent hetzelfde principe.

Erfgoed Deal

De Erfgoed Deal staat in een al meer dan twintig jaar durende traditie bij OCW om cultuurhistorie te betrekken bij ruimtelijke opgaven. Het startpunt lag bij het programma Belvedere (1999-2009). Vanuit het motto “behoud door ontwikkeling” is tien jaar lang geëxperimenteerd met hoe bestaand erfgoed, waaronder heel nadrukkelijk ook natuur- en groen erfgoed, behouden kan blijven door het een nieuwe functie te geven die passend is bij de eisen van de huidige tijd. Een stevig subsidieprogramma stond centraal en TBO's als Natuurmonumenten kregen steeds meer oog voor de waarde van het eigen erfgoed en ontwikkelden een eigen visie. Nadien volgde de VER: Visie Erfgoed en Ruimte met als motto “Kiezen voor Karakter” (2012-2016/18), waarin een stapje verder werd gegaan. De omgang met erfgoed in de leefomgeving stond daarin centraal. De erfgoedsector en natuurbeheerders werden opgeroepen na te denken over hoe zij erfgoed kunnen gebruiken bij ruimtelijke opgaven. Ook hier zat een subsidieprogramma bij, maar dat was minder uitbundig dan ten tijde van Belvedere. Ruim tweehonderd projecten werden ondersteund. De Erfgoed Deal (www.erfgoeddeal.nl) brengt dit

denken weer een stapje verder. In plaats van uit te gaan van bestaand erfgoed, staat een ruimtelijke opgave buiten de erfgoedsector centraal. Van daaruit wordt dan gekeken in hoeverre erfgoed een bijdrage kan leveren aan oplossingen voor klimaatadaptatie, energietransitie, verduurzaming en verstedelijksopgaven. Het is daarmee de meest integrale benadering van erfgoed tot nu toe. Wat er in feite gebeurd is in de erfgoedsector, is het opschuiven van een louter sectorale benadering van erfgoed, naar een benadering waarin erfgoed als “factor” is gezien, zoals ten tijde van Belvedere en de VER, naar een benadering waarin het een “vector” is, dat wil zeggen richtinggevend bij de gekozen oplossing. Figuur 1 verbeeldt dit.

Voorbeelden

Enkele voorbeelden verduidelijken deze verbreiding het beste: het Stadspark in Sittard, rijksmonumentaal groen erfgoed, is met financiering van de Erfgoed Deal heringericht. De Geleenbeek die

er doorheen stroomt, heeft nu de capaciteit om in geval van piekafvoeren na hevige regenval, het water zonder problemen af te voeren en kan buiten de oever treden zonder dat dit schade aan het park of de omgeving oplevert. “Fun fact”: deze ingreep was kort voor het hoogwater in Zuid-Limburg in juli 2021 gereed gekomen, en de werken langs beek en het park hielden stand! In het verlengde van het park zal de Keutelbeek, een aftakking van de Geleenbeek, in het centrum gedeeltelijk worden ontkluïsd en daarmee weer zichtbaar worden. Dit zorgt voor betere afvoer van regenwater op piekmomenten, terwijl het ook de historische relatie tussen de stad en de beken markeert en bijdraagt aan het tegengaan van hittestress in het centrum. De Grebbedijk tussen Wageningen en de Grebbeberg moet in het kader van het Hoogwater Beschermingsprogramma (HWBP) worden verhoogd. Aan de voet van de Grebbeberg ligt ook het achttiende-eeuwse Hoornwerk. Een verhoog-

Figuur 1 Verschuiving van de louter sectorale benadering van erfgoed naar een benadering waarbij erfgoed richtinggevend is voor de gekozen oplossing.

Bron: Janssen et al., 2014a, p.12

de dijk zou dit militaire erfgoed in ernstige mate aantasten. Door echter het Hoorwerk zelf onderdeel te maken van de dijk en op te hogen naar de historische situatie uit 1785, is dit voorkomen én is de waterveiligheid toch gewaarborgd. Buitendijks herstel van het Hoorwerk wordt gedaan voor de waterbescherming, het binnendijks gedeelte betreft voornamelijk erfgoedherstel. De leesbaar- en beleefbaarheid van het Hoorwerk als belangrijke, historisch-strategische plek (controle over waterveiligheid van de Gelderse Vallei) wordt hiermee aanzienlijk vergroot.

Ten noorden van Amsterdam hebben Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland de ambitie om 12.000 hectare topnatuur te realiseren in Amsterdam Wetlands. Daartoe wordt op meerdere plekken het oude cultuurlandschap hersteld en tegelijk het waterpeil opgezet. Het landschap is onderdeel van de oplossing, de natuurwaarden worden hersteld en bovendien draagt het opzetten van het waterpeil bij aan het voorkomen van CO₂-uitstoot door veengronden. De Erfgoed Deal ondersteunde dit initiatief juist vanwege de combinatie van natuur- en landschapsherstel. Beide vormen van herstel kennen een eigen strategie: "groeïend veen" en "historisch veen". Uiteindelijk is het doel om te komen tot de ontwikkeling van een nieuw type landbouw, wat bijdraagt aan een betere beleefbaarheid van de ontginningsgeschiedenis van het gebied, maar vooral een duurzaam perspectief biedt voor natuur, landbouw en recreatie.

Erfgoedinclusief landschap

Uitvoering van Erfgoed Deal-projecten laat concreet zien dat we met erfgoed goud in handen hebben om tal van die grote plannen in

de komende jaren uit te voeren met behoud én gebruikmakend van aanwezige waarden. Groen erfgoed dus niet zien als hindermacht, maar als kans. Door de opgave "erfgoedinclusief" aan te vliegen, ontstaat er ruimte voor oplossingen waar op voorhand niet aan gedacht is. En dat dit geen bluf is, bewijst het project Watermolenland- schappen in Brabant. Verdrijving van de hogere zandgronden is vooral de laatste jaren pregnant geworden. Het beekdallandschap werd lange tijd gezien als een natuurlijk gevormd landschap. Watermolens hebben echter veel invloed gehad op de ontwikkeling van het beekdal, de dorpen en steden. Ze hadden een sterke invloed op het landgebruik stroomopwaarts van de molen. Door dat veel molens zijn verdwenen en de bestaande vaak minder hoog stuwen, is die invloed op de meeste plaatsen verloren gegaan en daarmee ook de kennis over de werking van het systeem. In gebiedsprocessen in de beekdalen wordt tegenwoordig nauwelijks rekening gehouden met de potentie van historische watermolens voor klimaatoplossingen. Die worden meestal slechts beschouwd als een monument dat in stand gehouden moet worden, zonder dat men oog heeft voor haar functie in het landschap en het waterbergingspotentieel. Die verloren gegane kennis is teruggehaald en in drie concrete inrichtingsprojecten rond watermolens is waterconservering en -berging in ten minste 300-400 hectare waardevol beeklandschap gerealiseerd. Dat draagt fors bij aan klimaatadaptatie en daarmee ook aan het herstel van natuurwaarden. In natte perioden ontstaat extra ruimte voor waterberging. In droge perioden kunnen watermolenlandschappen door flexibele peilverhoging water langer vasthouden. Dat voorkomt verdroging van natuur- en land-

bouwgronden én draagt bij aan het voorkomen van wateroverlast benedenstrooms. Op veel plekken slingeren de Brabantse beken door een verstedelijkt gebied. De ontwikkeling van nattere molenlandschappen aldaar draagt ook bij aan het verminderen van hittestress.

Portfolio

Tussen 2020 en eind 2022 zijn op deze manier 36 projecten gefinancierd. Ten opzichte van de vroegere programma's is dat weinig. Het grote verschil is dat het grote uitvoeringsprojecten betreft, met een gemiddeld budget van ruim 1 miljoen euro. Een voor erfgoedbegrippen enorm bedrag. Bij de start van het programma was er 40 miljoen euro beschikbaar, verdeeld tussen Rijk enerzijds en gemeenten en provincies anderzijds. Het zijn namelijk alleen provincies of gemeenten die een aanvraag kunnen doen, vaak samen met andere organisaties zoals terreinbeheerders. Door de nadruk te leggen op uitvoering is voorkomen dat er een waaiër aan mooie plannen en onderzoeken is geproduceerd, zonder dat dit tot veranderingen in het landschap leidde. Nu zullen de 36 projecten zelf niet tot een direct merkbaar verschil leiden op landelijke schaal. Het doel is vooral om een beweging op gang te brengen die aan de hand van goede praktijkvoorbeelden laat zien dat het erfgoed echt het verschil kan maken en er voor zorgt dat we ons land de komende jaren kunnen verbouwen zonder dat dat ten koste gaat van ruimtelijke kwaliteit. In plaats van óf óf zoeken we naar én én. We merken op basis van onze ervaringen dat met name waterschappen een been hebben bijgetrokken als het gaat om erfgoed te betrekken bij hun water(veiligheids) opgaven.

Natuurbeheerders doen ook mee

Zoals gemeld, ook TBO's hebben de Erfgoed Deal getekend en zij doen dan ook volop mee. Staatsbosbeheer en Landschap Noord-Holland zijn betrokken bij Amsterdam Wetlands. Medewerkers van TBO's, met name in de centrale onderdelen van de organisaties, kennen de route naar het programmabureau intussen. Ze zijn druk met het verder laten indalen van het gedachtegoed van de Erfgoed Deal door met concrete plannen te komen. Zo hebben in de ronde van januari 2022 de gemeente Rotterdam en Natuurmonumenten een Erfgoed Deal toegekend gekregen voor het landschaps- en natuurinclusief maken van de Belevenisboerderij Schieveen en de omliggende gronden, als onderdeel van het programma *Rotterdam de boer op!* Er zijn, kortom, voldoende kansen voor terrein- en natuurbeheerders om ook goede projecten gehonoreerd te krijgen. Zo lang het erfgoed maar deel van de oplossing is. Op het moment van schrijven is de laatste ronde

projecten afgerond. Waarom dan toch dit artikel? Welnu, hoewel formeel deze editie van de Erfgoed Deal per 1 januari 2023 afloopt, komt er een verlenging van drie jaar. Vanaf 2023 komt in totaal 11 miljoen euro rijksgeld beschikbaar (respectievelijk 4, 4 en 3 miljoen euro per jaar). En dus zijn nieuwe ideeën welkom. Men kan die bij het programmabureau Erfgoed Deal kenbaar maken via erfgoeddeal@cultureelerfgoed.nl. Uitgewerkte plannen zijn pas op een later tijdstip nodig.

Conclusie

Voor de erfgoedsector kan het heel vruchtbaar zijn om bewust de verbinding met de ruimtelijke sector op te zoeken. Er ontstaat dialoog in plaats van met de ruggen naar elkaar te staan en oog voor elkaars opgaven en bereidheid om elkaar te helpen. De benadering is passend in de gedachte dat landschap altijd verandert (de enige constante is verandering). Ook voor groene organisaties is er volop ruimte om mee te doen. Zorg er wel voor

dat een gemeente of provincie aan boord is en meefinanciert! Die integrale benadering is soms ook spannend en schuurt soms ook wel. Niet iedereen kan die verbindingen met andere doelen en opgaven leggen en denkt nog te veel vanuit de pure bescherming van erfgoed – of natuur zo u wilt – en dat al het andere een primaire bedreiging vormt, in plaats van een kans om een nieuwe betekenis en functies als nieuwe laag toe te voegen. Daarmee zorgt de Erfgoed Deal ervoor dat het onderwerp maatschappelijk relevant wordt én blijft.

e.raap@cultureelerfgoed.nl

Edwin Raap en Jephtha Dullaart zijn netwerklers bij het Programmabureau Erfgoed Deal. Eerstgenoemde is tevens redacteur bij het Vakblad Natuur Bos Landschap.

De gemeente Rotterdam en Natuurmonumenten kregen een Erfgoed Deal toegekend voor het landschaps- en natuurinclusief maken van de Belevenisboerderij Schieveen en de omliggende gronden, als onderdeel van het programma *Rotterdam de boer op!*

Foto's Programmabureau Erfgoed Deal

Watermolenlandschap.

Foto: Rob Doelhard

